

УДК 321.7:323.11

МОДЕЛЬ ЕТНІЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД І РИЗИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Чабанов Василь Григорович

*кандидат філософських наук, старший викладач,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
ORCID: 0000-0003-1579-4010
chabanov25@gmail.com*

Надіслано:

21.04.2019

Рецензовано:

30.04.2019

Прийнято:

10.05.2019

Автор робить спробу проаналізувати сутність моделі «етнічної демократії» в контексті етнополітологічного знання. Висвітлюються її основні характеристики, досвід реалізації у конкретних системах та демонструється досить суперечливий характер концепції «етнічної демократії».

Взагалі демократія виступає чи не єдиним способом узгодження конфлікту інтересів різних соціальних груп. Проте формування і розвиток демократичних інститутів потребує певного часу і значних зусиль.

Демократичний характер національної держави визначається можливостями національного відродження та вільного розвитку всіх етнокультурних груп, захисту їх інтересів.

Ключові слова: модель «етнічної демократії»; етнокультурна самобутність; етнічність; етнополітика; титульна нація; національна меншина; етнополітична безпека; етнополітичний конфлікт; реституція.

Chabanov Vasyl, Candidate of Philosophy, Senior Lecturer Kamianets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko, Kamyanets-Podilsky, Ukraine

Model of ethnic democracy:

Practical experience and risks of realization

The author makes an attempt to analyze the essence of the model of “ethnic democracy” in the context of ethno-political knowledge. It covers its main characteristics, the experience of implementation in specific systems, and demonstrates the contradictory nature of the concept of “ethnic democracy”.

In general, democracy is perhaps the only way to reconcile the conflict of interests of various social groups. However, the formation and development of democratic institutions requires some time and considerable effort.

The democratic character of the national state is determined by the possibilities of national revival and the free development of all ethno-cultural groups, protection of their interests.

Key words: model of “ethnic democracy”; ethnocultural identity; ethnicity; ethnopolitics; titular nation; national minority; ethnopolitical security; ethnopolitical conflict; restitution.

Чабанов Василий Григорьевич, кандидат философских наук, старший преподаватель, Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко, г. Каменец-Подольский, Украина

**Модель этнической демократии:
Практический опыт и риски реализации**

Автор делает попытку проанализировать сущность модели «этнической демократии» в контексте этнополитические знания. Освещаются ее основные характеристики, опыт реализации в конкретных системах и демонстрируется весьма противоречивый характер концепции «этнической демократии».

Демократия выступает едва ли не единственным способом согласования конфликта интересов различных социальных групп. Однако формирование и развитие демократических институтов требует определенного времени и значительных усилий.

Демократический характер национального государства определяется возможностями национального возрождения и свободного развития всех этнокультурных групп, защиты их интересов.

Ключевые слова: модель «этнической демократии»; этнокультурная самобытность; этничность; этнополитика; титульная нація; национальное меньшинство; этнополитическая безопасность; этнополитический конфлікт; реституция.

*Віра в себе є щось прекрасне, бо це ознака
Людини, котра усвідомлює свої здібності.*
Т. Гоббс

Вступ

Актуальність дослідження визначеної проблематики зумовлена національно-політичними та етнокультурними перетвореннями у сучасному світі. Так, після розпаду Радянського Союзу у Центрально-Східній Європі за останні десятиріччя утворилося близько двох десятків нових національних держав. Крім того, концепція «етнічної демократії» з однієї сторони стала досить популярною й набула навіть певних рис тенденції, з іншої – така модель, зокрема характер її практичного втілення, має досить суперечливий характер.

Сьогодні ефективно і своєчасне вирішення етнополітичних питань постає однією з центральних проблем сучасної демократії. І саме від політичної влади здебільшого залежить специфіка етнополітичних відносин між спільнотами, їх статус і роль у суспільстві.

Протягом певного періоду часу побутувало теоретичне уявлення про те, що наявність загальних демократичних процедур автоматично забезпечує розв'язання питань етнічного й етнокультурного характеру. На практиці, як показує досвід, відродження етнонаціональних процесів у глобальному масштабі, спекуляція й застосування етнічних лозунгів у політичному процесі та й, власне, політизація етнічності, дають серйозний привід засумніватись у попередніх переконаннях.

Аналіз останніх досліджень

Серед науковців, які досліджують проблематику феномену етнічної демократії в умовах функціонування демократичних політичних режимів варти виокремити, зокрема, ізраїльських учених С. Смуху, О.І. Фтахеля, А. Ганема. У країнах пострадянського простору значна кількість праць, присвячених даній проблематиці, належить П. Ярве, С. Дячкової, А. Нікітенкової. У вітчизняному науковому просторі положенням концепції етнічної демократії присвячені праці О. Маруховської-Картунової, Р. Коршука та інших.

Формулювання цілей статті

Дана робота окреслює ступінь дослідження етнічної демократії, практичний досвід і ризики реалізації концепції на практиці.

Аналіз досліджуваної проблеми здійснено через поєднання загальнонаукових та спеціальних методів і підходів. За основу методології даного дослідження взято етнополітологічний підхід, який дає можливість виявити специфіку функціонування етнічної демократії.

Виклад основного матеріалу

У контексті етнополітичної проблематики, враховуючи відповідний стан речей, актуальності набуває концепція етнічної демократії. Тут відразу потрібно зазначити, що дана концепція певним чином пояснює феномен класичної національної держави (нації-держави).

Етнічна демократія ґрунтується на домінуванні етнічної (культурної) більшості, тобто це демократія етнічної більшості. Як зазначає вітчизняний дослідник Р. Коршук: «Однією з умов функціонування моделі етнічної демократії є, або може бути наявність уявлень (міфічних або реальних)» щодо зовнішньої або внутрішньої загрози (Korshuk, 2016).

Але історично кожна демократія, що існує сьогодні, була результатом націоналістичних рухів, патріотичних чи національно-ліберальних революцій. Насправді, за словами зарубіжної дослідниці Е. Епплбаум, не можна мати демократії, якщо спершу немає націоналізму. Так було у Франції, у Великій

Британії, навіть у Німеччині. Так було також у США, де демократія була результатом націоналістичної революції – війни за незалежність (Applebaum, 2017).

Етнічна демократія – це різновид етнократії, при якій політичне управління здійснюють представники етнічної більшості населення, які прийшли до влади шляхом всезагальних виборів та правлять в рамках демократичних інститутів, але які виступають від імені етнічної більшості і проголошують своїм пріоритетом захист групових інтересів цієї більшості.

Ізраїльські політологи О.Іфтахель (Oren Yiftachel) і А.Ганем (As'ad Ghanem) зараховують балтійські держави до класичних етнократичних режимів, поряд із Ізраїлем та Шрі-Ланкою.

Термін «етнічна демократія» вперше вжив у 1939 р. ізраїльський політолог, професор Університету Хайфи С. Смуха, охарактеризувавши таким чином власну країну.

Згідно концепції С. Смухи, етнічна демократія визначається наступними ознаками:

- держава відрізняє членство в титульній нації від громадянства;
- держава формується і управляється титульною етнічною нацією, мобілізує її;

Дослідник С. Смуха також визначає умови, які можуть вплинути на створення етнічної демократії:

- титульна нація значно переважає за чисельністю інші спільноти;
- нетитульне населення становить собою явну меншість;
- титульна нація становить собою корінне населення, а нетитульне населення – іммігрантів.

При цьому титульна нація віддана ідеалам демократії, її діяльність підтримують зарубіжні діаспори, тоді як на підтримку національних меншин залучені рідні для неї держави і така меншість складається із більш, ніж однієї етнічної групи.

Так, етнократичний характер балтійських країн визнаний офіційно і закріплений на вищому законодавчому рівні.

У преамбулі Конституції Латвійської республіки, що прийнята у травні 2014 р. зазначається: «Латвія, проголошена 18 листопада 1918 р., була створена на основі нескореної державної волі латвійської нації та її невід'ємного права на самопроголошення, щоб гарантувати існування і розвиток латишської нації, її мови і культури» (The Constitution of the Republic of Latvia, 2019).

Схоже формулювання можемо простежити, зокрема, у преамбулі до Конституції Естонії: «Народ Естонії, виражаючи непохитну віру і тверду волю укріплювати і розвивати державу, яка створена завдяки неминущому праву

державного самовизначення народу Естонії та проголошена 24 лютого 1918 р., яка ґрунтується на свободі, справедливості та праві, яке є оплотом внутрішнього і зовнішнього світу, а також загалом суспільного прогресу і загальної користі для нинішніх і грядущих поколінь, яка покликана забезпечити збереження естонської нації і культури на віки – всенародним голосуванням 28 червня 1992 р. прийняв на основі статі 1, який набрав чинності в 1938 р., Основного Закону наступну Конституцію» (The Constitution of the Republic of Estonia, 2002).

Як зазначає вітчизняний дослідник К. Вітман: «Етнокультурна політика Естонії яскраво демонструє дію моделі етнонаціонального захисту як прикладу напрацювання чітких критеріїв належності до спільноти, що ототожнюється з титульним етносом – естонцями, і передбачає формування держави однієї нації. Але нації політичної – саме завдяки тому, що в основу формування естонської нації покладено не етнічний, а мовний критерій. Офіційне завдання, зокрема, мовної політики – відновити вживання естонської мови в усіх сферах життєдіяльності, особливо в освіті та новітніх технологіях. Однак політичні механізми коригування соціолінгвістичної ситуації завжди впливають на етнонаціональний баланс та злагоду в суспільстві» (Vitman, 2006, p. 57).

Очевидно, що мотиви вибудовувати модель етнічної демократії та етнонаціональної політики обґрунтовані особливостями історії естонської держави у другій половині ХХ ст. До моменту входження у Радянський Союз етнічний склад населення держави був досить таки етногомогенним. В контексті формування так званої «радянської нації» естонці, як і латвійці, так і не стали її частиною і протягом всього періоду перебування у складі СРСР прагнули якнайшвидшого відродження власної держави і чинили пасивний супротив етнонаціональній та етнокультурній політиці Радянського Союзу, що впроваджувалася на території Прибалтійських країн. Як і в переважній більшості країн, які входили до складу єдиної держави, публічна сфера активно русифікувалась задля полегшення інтеграційних процесів в даному випадку в естонське суспільство.

Зважаючи на вищезгадані процеси, частка титульної нації постійно скорочувалася: якщо на початку радянської окупації вона становила 97,3 %, то у 1989 – лише 61,5 %. Такі процеси безпосередньо вплинули на етнокультурну самобутність естонців, зокрема і мовну (Druviete, 2013). Адже у той час Естонія була безпосередньо підпорядкована Москві в банківській, військовій, транспортній, енергетичній сфері, статистиці тощо. Крім того, Естонія була досить приваблива для мігрантів із інших частин Радянського Союзу у частині: кращих умови життя, організованого масового працевлаштування (нафтовидобувна галузь), привілейованого становище іммігрантів (зокрема, росіян) в певних галузях, де естонцям просто не

довіряли – навігація, авіація (ризик саботажу), комунікації (державна таємниця) (Vitman, 2006 р. 58).

Естонія, як і інші балтійські держави, використавши першу ж вагому можливість у період «перебудови», відновила національний суверенітет й розпочала відродження етнокультурної самобутності. Такі зміни відбулись у частині зміни мовної політики й прийняття закону про громадянство. Тут відразу варто зазначити, що вищезгаданий закон був досить таки жорстким і хоча формально надавав всім негромадянам право натуралізуватися, все ж об'єктивно велика кількість бажаючих стати повноправним громадянином Естонії не змогла відразу ж скласти іспит із мови. Негативом мовної політики можна назвати також те, що увага більше приділялася короткостроковим перехідним програмам, тоді як довгострокові програми адаптації на зразок освітніх або інтеграційних залишилися поза увагою держави, що призвело до загострення міжетнічних стосунків між власне титульним етносом та російськомовним сегментом естонського суспільства і маргіналізації останнього.

Дослідник П. Ярве вважав важливим прослідкувати настільки етнічна демократія формально інституціоналізована за допомогою правових засобів і настільки вона базується на інших проявах етнічного націоналізму.

Дослідник прийшов до висновку, що завдячуючи принципу реституції і специфічному вирішенню питання про громадянство не було необхідності відкрито закріплювати в естонському законодавстві етнічні принципи. Виключенням є тільки преамбула конституції.

В обох країнах основними механізмами інтеграції так чи інакше визначається вивчення не естонцями і нелатишами державної мови.

Невипадкові весь час виникаючі паралелі країн Балтії з Ізраїлем. У новітній історії Ізраїль – це класична держава – етнічна нація. Головною ціллю існування цієї держави є збереження єврейського народу, який після Другої світової війни виявився на межі знищення. У цьому контексті етнонаціоналізм – державна ідеологія, перманентна боротьба за існування. Країна весь час перебуває у стані війни: із зовнішньої сторони – загроза окупації і ядерного удару, всередині держави – диверсії та теракти із палестинської сторони. Такі загрози певним чином пояснюють (виправдовують) націоналізм як основу основ ладу як всередині країни, так і на Заході.

Відчуття загрози, поширене серед панівної спільноти, в умовах етнічної демократії є одним з центральних цементуючих елементів єдності нації та держави. «В Ізраїлі євреї побоюються зникнення своєї нації (на Заході євреї зараз швидко асимілюються), вони бояться загибелі держави Ізраїль (що можна пояснити також загальною зовнішньополітичною ситуацією на

Близькому Сході) і, нарешті, вони бояться тиску з боку арабської меншини» (Poleshchuk, 2003).

Важливо відзначити також досвід Південної Африки в побудові громадянства на етнічній основі, що є невід'ємною частиною процесу побудови етнічної демократії. Одночасно з формуванням класифікації етнічних груп в країні влада Південної Африки намагалася сформуванню національну ідентичність на основі етнічної приналежності. Більше того, Південна Африка як лідер південноафриканського регіону перенесла цей експеримент до Лесото, Ботсвани, Свазіленду. Особливо яскраво застосування південноафриканського експерименту видно в Свазіленді: процес отримання громадянства подібний до процесу отримання землі і часто пов'язаний зі згодою вождя племені.

У період після апартеїду з'явилися деякі особливості, які сприяли формуванню етнодемократії в Південній Африці. Наприклад, дозволено переходити від однієї етнічної групи до іншої з прийняттям прав на територію, визначеним як «землі предків». У той же час такий тип етнічного громадянства може бути наданий іноземцям за згодою лідера. Офіційно режим «пост-апартеїду» проголосив можливість надання громадянства лише за принципом походження (Piskunova, 2012).

Процес будівництва нової нації в ПАР був пов'язаний зі створенням процесу присвоєння статусу іноземця або відчуження від громадянства. Наявність розбіжностей ідентичності і пов'язана з цим невдоволення привели до створення проекту Зеленої книги, націленого на лібералізацію питання громадянства і представництва, де є вимога введення «нерасових» принципів демократії в країні разом з системою стримувань і противагами влади. Формування національної єдності стало тотожне поняттю єдності правлячої еліти. У суспільстві було висунуто твердження про те, що процес будівництва держави стає тотожним процесу будівництва нації, тому єдність на державному рівні ідентична національній єдності (Piskunova, 2012).

Вітчизняна дослідниця О. Маруховська-Картунова, вивчаючи ризики даної концепції, зазначає: «тут варто звернути увагу на багатоцільове призначення та варіативність підходів до використання поняття «етнічна демократія» і обох його складових, тобто прикметника «етнічна» та іменника «демократія». По-перше, для правлячих кіл США та їх деяких західних союзників це сигнал і своєрідне «алібі», що має виправдовувати їх прихильне ставлення й всебічну підтримку правлячого класу країн «етнічної демократії», кінцевою метою чого є посилення над ними свого впливу чи встановлення контролю. По-друге, для правлячого класу домінуючої (пануючої) в країні етнічної нації поняття «етнічна демократія», зокрема його іменник «демократія», це своєрідний «сертифікат» та «парасолька», що мають засвідчувати приналежність цієї держави до родини демократичних держав,

демонструвати її переваги і зверхність над усіма іншими недемократичними країнами і захищати її від будь-яких критичних зауважень чи негативних оцінок. По-третє, для більшості (але далеко не всіх) представників домінуючої (пануючої) в країні «серцевинної» етнічної нації прикметник «етнічна» – це своєрідна «вірча грамота», що має засвідчувати їх «першосортність» та «вроджене право» на суттєві пільги і привілеї, а іменник «демократія» – невичерпне джерело їх задоволення і пихатості. По-четверте, для представників же субординованих (підлеглих) «не-серцевинних» меншин прикметник «етнічна» – це така собі «довідка» або «чорна відмітка» про їх «вроджену другосортність» та приреченість на різного роду обмеження і дискримінацію, а іменник «демократія» – це своєрідна «цукерка», яка повинна якось «підсолодити» гіркоту їх другорядного принизливого статусу. По-п'яте, для правлячого класу та представників домінуючої (пануючої) серцевинної етнічної нації, які ще тільки шукають шляхи до справжньої демократії, поняття «етнічна демократія» та обидві його складові, тобто прикметник «етнічна» та іменник «демократія» – це такі собі принади, за допомогою яких їх намагаються втягнути в тенета псевдодемократії» (Marukhovska-Kartunova, 2013, p. 127).

Тому можемо підсумувати, що досить суперечливе, а подекуди негативне ставлення до етнічної демократії пов'язане з певними ризиками. Але, насамперед, здійснюючи аналіз моделі етнічної демократії, вивчення потребує співвідношення її із поняттям етнократії. Часто етнічну демократію розглядають як частину чи складову етнократії, хоча між ними існує суттєва відмінність. І ця різниця полягає у наявності чи відсутності реальних демократичних механізмів. Тому етнократія існує в недемократичних політичних режимах, на противагу їй етнічна демократія формується й функціонує за наявності реальних механізмів регулювання соціально-політичного й етнокультурного життя, або ж хоча б частини таких ознак.

Висновки

Таким чином, ефективне використання на практиці теоретичних засад концепції етнічної демократії залежить від низки умов – етнічного складу населення, чисельного співвідношення етнічних груп, традицій і звичаїв функціонування демократичних інституцій, історичних особливостей формування держави та цілей і пріоритетів політичного курсу. Вищезазначені умови спонукають до формулювання наступних висновків:

– в умовах функціонування етнічної демократії в основі відносин держави і національних меншин все ж постає діалог і врахування інтересів окремої людини;

– під час режиму етнічної демократії у суспільстві домінує ліберально-демократичний тип політичної культури, в основі якого є демократична ідеологія.

– практична реалізація концепції етнічної демократії залежить від низки умов, зокрема, від етнокультурної специфіки соціуму та політичного курсу режиму;

– існують певні ризики та труднощі практичного втілення етнічної демократії. Поряд із позитивними виявами моделі етнічної демократії виокремлюються етнополітичні та етнокультурні ризики практичного втілення даної концепції в окремих політичних режимах, зокрема в таких державах як Естонія, Латвія, Ізраїль, ПАР.

Сукупність цих умов є орієнтиром у виборі того чи іншого шляху та ефективному впровадженні його у життя. У протилежному випадку значно збільшуються ризики перекручування першопочатково суспільно корисних ідей.

References:

1. Applebaum, A. (2017). 'Ne mozhna maty demokratii, yakshcho spershu nemaie natsionalizmu' [It is impossible to have democracy if there is no nationalism at all]. *Platfor.ma*, [online]. Available at: <https://reinvent.platfor.ma/enn-epplbaum> [Accessed 20 February 2019].

2. Druviete, I. (2013) 'Linguistic Human Rights in the Baltic States'. *International Journal of the Sociology of Language*, no. 167, pp. 161–185.

3. Korshuk, R. (2016). 'Etnichna demokratiia ta demokratiia mizhetnichnoi zghody: porivnialnyi analiz' [Ethnic Democracy and Democracy of Interethnic Consent: A Comparative Analysis]. *Mahisterium. Politychni studii* [Magisterium. Political studios], no. 46, pp. 44–49.

4. Marukhovska-Kartunova, O. (2013). 'Sutnist i pryznachennia modeli "etnichnoi demokratii": krytychnyi etnokonfliktnyi analiz' [The essence and purpose of the model of "ethnic democracy": a critical ethnoconflict analysis]. *Studia Politologica Ucraino-Polona*, no. 127, pp. 125–131.

5. Nikitenkova, A. (2012). *Etnicheskaya demokratiya v baltiiskom subregione: stanovlenie i perspektivy razvitiya Evropy* [Ethnic democracy in the Baltic subregion: the formation and development prospects of Europe]. LAP Lambert Academic Publishing.

6. Piskunova, N. (2012) 'K voprosu ob etnicheskoi demokratii v YuAR na sovremennom etape' [On the issue of ethnic democracy in South Africa at the present stage]. *Mezhdunarodnaya zhizn'* [International Life], [online]. Available at: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/789> [Accessed 18 February 2019].

7. Poleshchuk, V. (2003) 'Blesk i nishcheta etnicheskoï demokratsii' [The glitter and poverty of ethnic democracy. *Molodezh' Estonii* [Estonian youth], [online]. Available at: <http://www.moles.ee/03/Sep/10/8-1.php> [Accessed 17 February 2019].

8. The Constitution of the Republic of Estonia. (2002). *EESTI.ee*, [online]. Available at: <https://www.eesti.ee/ru/estonskaa-respublika/zakonodatelstvo/#vstupleniezakonavsilu3> [Accessed 20 February 2019].

9. The Constitution of the Republic of Latvia (2019). *Intytut prezidenta Latvii*, [online]. Available at: https://yuristonline.org/laws/foreign/const_latvija/The_Constitution_of_the_Republic_of_Latvia.pdf [Accessed 21 February 2019].

10. Vitman, K. M. (2006). 'Movna polityka Estonii: dzherela i naslidky zastosuvannia' [Language policy in Estonia: sources and implications of application]. *Politychnyi menedzhment* [Political Management], no. 4, pp. 55–64.

© Чабанов В. Г., 2019